

Олена Миколаївна Вознюк,
канд. психол. наук,
викладач кафедри психології
КЗ «Житомирський ОППО» ЖОР

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТИ

Постановка проблеми. У сьогоденності наново переосмислюється місце освіти в нашому суспільстві, її відповідність потребам що розгортаються в Україні і станом сучасного світового співтовариства, її здатність до відтворення і збагачення вітчизняної та світової культур, її внеску в забезпечення безпеки, економічного зростання і добробуту країни і народу.

До нас приходять усвідомлення того, що багато проблем сучасного українського соціуму, причому в самих різних сферах, обумовлені недосконалістю сформованої системи освіти і виховання підрастаючого покоління в нашій країні. Разом з тим розвиток самої освіти сьогодні пов'язаний з вирішенням цілої низки проблем різного рівня і складності.

У законодавстві Міністерства освіти перераховано багато різних проблем, що відбивають дійсний стан освіти в нашій країні, але в якості однієї з найбільш важливих виділена проблема досягнення сучасного рівня змісту загальної освіти, гуманізації, орієнтації на розвиток особистості, формування системи життєві цінності, соціальні норми та інші елементи культури.

Виклад основного матеріалу. Активна громадська і наукова рефлексія з приводу шляхів реформування освіти в Україні призвела до вироблення в галузі державної освітньої політики ідеї та стратегії «модернізації освіти». Ця стратегія орієнтується на досягнення нової сучасної якості освіти, її відповідність актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства та держави.

В нинішніх умовах українська освітня система повинна стати чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, закладати нові

життєві установки особистості. Перед освітнім середовищем ставиться завдання формувати в підростаючого покоління нову систему універсальних знань, умінь, навичок, а також досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності, так звані «сучасні ключові компетенції».

У сучасній освітній стратегії формування розвитку особистості набуває значущості та першорядного пріоритету, а його найважливіші завдання – це формування української ідентичності, громадянської відповідальності і правової самосвідомості, ініціативності, самостійності, толерантності, духовності і культури.

Таким чином, в новітній парадигмі української освіти робиться акцент на соціалізацію підростаючого покоління. Але соціалізація як процес освоєння соціально-культурного досвіду і формування соціальної компетентності буде повноцінною і продуктивною тільки в культурно-освітньому просторі. У зв'язку з цим, реалізація компетентнісного підходу залежить, в цілому, від всієї освітньо-культурної ситуації, в якій живе і розвивається молоде покоління.

Запропонована сьогодні на суд громадськості і науки «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», на наш погляд, орієнтована на подолання існуючого глобального розриву між освітою і культурою, з одного боку, а з іншого – між культурою і особистістю. Ця стратегія, як нам здається, формує вектор руху до «культуротворення». В педагогічному суспільстві спостерігається тенденція усвідомлення культуротворення освіти, підвищення загального інтересу до культури та її віддзеркалення в освіті, розвитку культурологічного аналізу. Утворився культурологічний підхід до навчання і виховання, синтезований в культурологічну парадигму освіти.

Якщо ця стратегічна тенденція буде реалізовуватися, то можна сподіватися, що в перспективі освіта знайде свою справжню сутність і форму «животворящого органу культури», бо без освіти немає культури, а без культури немає повноцінної та гідної освіти. Освіта культури і культура

освіти взаємообумовлені, це поняття, що пояснюють динаміку та якість розвитку суспільства.

Ми вважаємо, що сьогодні цілком доречно вживання поняття «культура освіти» маючи на увазі два його аспекти: висока якість процесу освіти і висока якість її результату, або продукту. Ідеальною метою сучасної освіти повинна виступати «людина культури».

Провідною тенденцією модернізації передбачається перехід від знанневої до особистісної парадигми педагогічної діяльності, що означає повернення педагогічної діяльності до своєї справжньої сутності – до особистості як предмету і мети педагогічної діяльності.

Буде доцільним згадати ґрунтовну наукову роботу видатного психолога К. Д. Ушинського «Людина як предмет виховання» [7]. На жаль, традиційна педагогіка багато в чому втратила свій головний предмет. Ще й досі серед учених-педагогів тривають суперечки про предмет цієї науки. Ця невизначеність і фактична безпредметність переноситься в реальну педагогічну практику. Історія показує, що відрив педагогіки від життєвих психологічних і культурних реалій перетворює педагогіку в схоластику, а освіту зводить до формально-технологічного процесу.

Орієнтація на особистість і її розвиток в освіті потребують подальшого зближення та інтеграції педагогіки та психології, а від професійних педагогів (вихователя, вчителя, викладача, керівника освітнього закладу) – відповідного рівня психологічної освіченості та психологічної компетентності. Це також вимагає внесення психологічної культури в навчально-виховний процес, в атмосферу освітнього середовища будь-якого освітнього закладу.

В результаті опитування шкільних вчителів, всього 27,3 % від числа опитаних вважають себе достатньо підготовленими в області вікової та педагогічної психології, 33,8 % – відчувають постійну потребу в підвищенні рівня своїх психологічних знань, 39 % – вважають необхідною психологізацію навчального процесу. Приклад видатних вчених-педагогів,

таких як К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський, Ш. А. Амонашвілі, наочно демонструє психологічну значимість дійсного з'єднання на практиці педагогічної та психологічної наук, педагогічної культури та психологічної компетентності.

Можна стверджувати, що Освіта Людини (в широкому онтологічному та культурологічному сенсі) як соціальної істоти виступає загальним предметом для практичної педагогіки й практичної психології і, тим самим, служить підґрунтям для їх нерозривної єдності в освітньому процесі. Тому визначним фактом, на наш погляд, є потужне входження практичної психології та психологічної служби в освітню сферу України та її інтенсивний розвиток там в останні 12 років.

У наш час не тільки в освіті, а й у суспільному житті, і в суспільній практиці дійсно ключовим поняттям стає «компетенція». Широко використовуються поняття професійної, соціальної, економічної, політичної та інших функціональних компетенцій. Однак це поняття, дійсно ключове, як правило, вживається без належного розкриття його психологічної сутності. Ключові компетенції – це узагальнені життєві вміння, і ми б їх назвали – «людські компетенції». Якщо компетенції розглядати з точки зору їх внутрішньої природи і суті, то можна побачити, що в їх основі лежать такі властивості суб'єкта та особистості, як уміння адекватно сприймати і розуміти навколишній світ, людей і самого себе, а також вибудовувати конструктивні й продуктивні відносини і взаємодії не тільки суб'єкт-об'єктні, але також і суб'єкт-суб'єктні і само-суб'єктні.

Наші дослідження показують, що в основі кожної ключової компетенції лежить психологічна компетенція як певна система психологічних властивостей, що включає певний необхідний мінімум соціально-психологічних знань і умінь їх використовувати для досягнення успіху в різних формах взаємодії зі світом, іншими людьми і самим собою. Крім того, компетенції потрібно розглядати як особистісні тенденції та досягнення, які мають культурологічний вектор, тому що компетенція

(компетентність) – це сходинка до більш високого рівня якості – культури людської життєдіяльності. У цьому сенсі слід говорити про культуру виробництва, культуру управління, правову культуру, педагогічну культуру, культуру освіти і навіть максимально широко – культуру Людського Буття.

Якщо говорити про актуальність і практичну значимість дослідження таких соціально-психологічних феноменів, як психологічна компетентність і психологічна культура, то можна навести безліч прикладів, коли відсутність елементарної психологічної грамотності або психологічної компетентності виступає головною причиною виникнення проблем, труднощів, конфліктів, стресів, хворобливих станів, криз і навіть катастроф в житті й діяльності окремих людей, в життєдіяльності суспільства в цілому. Як зазначає С. Д. Максименко, «в нашому суспільстві існує дефіцит психологічних знань, відсутня психологічна культура, що передбачає інтерес до іншої людини, повага до особливостей його особистості, вміння і бажання розібратися в своїх власних вчинках, відносинах, переживання тощо» [6].

Важливість цієї теми можна продемонструвати, перш за все, на прикладі сучасної української родини. Навіть на рівні здорового глузду, очевидно, що гострі та болючі проблеми життя сучасного підростаючого покоління, такі як інфантильність і соціальна дезадаптованість, соціальна безвідповідальність і агресивність, наркоманія і злочинність мають своє коріння в психологічній безграмотності батьків і родини. У дослідженнях ми отримали дані, що свідчать про істотний вплив рівня психологічної грамотності (або культури) батьків на соціально-значущі особистісні характеристики і поведінку дітей, а також характер відносин дітей до себе і до батьків.

Недоліки сімейного виховання, зумовлені психологічною та педагогічною безграмотністю батьків, закріплюються і поглиблюються в

навчальних закладах. Ті ж, у свою чергу, супроводжують недоліки такими проблемами як:

- невідповідність змісту і організації освіти віковим потребам та інтересам юного покоління, їх зростаючому прагненню до самопізнання і до самореалізації;

- низька функціональність сформованої освіти, яка не дає того, що сучасне життя вимагає від кожної людини;

- недостатність форм соціалізації для вирішення індивідуальних завдань дорослішання, відсутність можливостей самоорганізації, самостійних і колективних дії підростаючого покоління;

- очевидна для молодого покоління безглуздість значного об'єму змісту і формату навчання в життєвій перспективі.

Таким чином, сучасні педагогічні підходи фактично агресивні по відношенню до юного покоління та неефективні як для вирішення завдань навчання, так і для подолання відчуження від системи навчання та від дорослих. З цієї причини без особливих натяжок можна говорити про загальну психологічну безграмотність сьогоденної системи освіти.

Виникає цілком резонне питання: а звідки може взятися психологічна грамотність в сім'ї, якщо в систематичному навчанні не передбачено вивчення хоча б елементарних основ психології? До речі, в змісті оновленої освіти відповідно до нової стратегії – психологія як і раніше не знайшла собі місця. Існує абсолютно парадоксальна і важко зрозуміла з точки зору здорового глузду ситуація, коли юне покоління вивчає в навчальному закладі величезну кількість законів фізики, хімії, біології, суспільного життя, але не вивчає законів і властивостей людської душі. У масових навчальних закладах освіти не вчать, як розуміти себе та іншу людину, не вчать, як правильно спілкуватися, вести діалог, співпрацювати з іншими людьми, здійснювати з ними спільну діяльність. У навчальних програмах немає місця культурі сприйняття і культурі розумової діяльності, культурі переживань і почуттів, культурі праці та творчості. Проаналізувавши

програми вищої школи зробимо висновок, що на вивчення психології відведено мізерну кількість годин.

Таким чином, за бортом «освітнього човна» продовжують залишатися надзвичайно важливі для зростаючої особистості психологічні знання і вміння.

Можна навести й інший яскравий приклад зі сфери державної політики, де долі країни і народу вершать безграмотні в людському відношенні політики і чиновники. Свідченням цього є катастрофічні наслідки різних реформ, які плануються і здійснюються без жодного врахування менталітету, життєвих інтересів та потреб соціуму. Психологічну та культурну безграмотність лідерів демократичного руху може пояснити явне фіаско, якого зазнали демократичні реформи в Україні у кінці ХХ століття.

Кричуща психологічна безграмотність великої армії начальників різного рангу створює нескінченні й часто непереборні психологічні, соціальні, правові та інші бар'єри у взаємодії та діяльності людей, обплутуючи павутиною бюрократії і рутини живі ініціативи та творчі справи, не даючи розкритися підприємливості та самобутності, а також духовному багатству українського народу.

Не менш болючими є наслідки цієї безграмотності в сфері охорони здоров'я і в сфері соціального обслуговування, в сфері підприємництва та торгівлі, в діяльності ЗМІ тощо. Психологічне безкультур'я призводить, як правило, до ущербності професійної компетенції будь-якого фахівця професії типу «людина-людина».

У масштабах суспільства психологічна безграмотність і некомпетентність виступають, на наш погляд, найважливішими детермінантами невлаштованості й архаїчності життя української держави, а також тяжкого стану її народу.

Як зазначає І. О. Зимня, «... загальна культура визначається сформованістю, стійкістю основних планів ставлення до світу, до себе і

характером їх вираження в поведінці... Вона передбачає внутрішню культуру (такт, гідність, повага іншого, відповідальність, саморегуляція)» [2, с.18]. Ми вважаємо, що ця «внутрішня культура» є не що інше, як «психологічна культура», тобто певна якість внутрішнього психічного життя людини як суб'єкта, особистості та індивідуальності. Таким чином, «психологічна культура є ядром загальної культури людини, виступаючи її внутрішнім контуром: культура відносин, культура інтелектуальної діяльності та культура саморегуляції – утворюють внутрішню, інтелектуально-афективно-вольову, ціннісно-смыслову площину загальної культури людини. Культура предметної діяльності, культура поведінки і культура спілкування є зовнішній контур, в реалізації якого виявляються особливості внутрішнього [2, с.19].

Основу для наукової розробки поняття «психологічна культура» можна знайти, перш за все, в роботах таких класиків зарубіжної і вітчизняної психології, як В. Вундт, З. Фрейд, К. Юнг, В. Франкл, А. Маслоу, Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Л. С. Виготський, І. А. Зязюн, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн.

Ми вважаємо, що в генезі психологічної культури слід виділяти три основні рівні:

- психологічну грамотність;
- психологічну компетентність;
- власне психологічну культуру як розвинений механізм особистісної саморегуляції.

Досліджуючи структуру психологічної культури третього рівня, ми прийшли до висновку, що вона включає в себе наступні основні компоненти:

- *когнітивний* (деяка система психологічних знань про людей та про себе, вміння застосовувати їх на практиці, а також певний рівень розвитку інтелекту, здатність до творчості);

- *рефлексивно-перцептивний* (спостережливість, психологічна проникливість, вміння адекватно сприймати самого себе, інших людей, прогнозувати їх поведінку);
- *емоційно-чуттєвий* (багатство і дієвість переживань, емпатія, вміння співпереживати, здатність до ідентифікації);
- *комунікативний* (вміння спілкуватися, адекватно сприймати і передавати інформацію);
- *регулятивний* (самоконтроль, володіння собою, вміння управляти своїми станами і своїм розумом, моральна саморегуляція);
- *підсистема досвіду соціальної взаємодії* (вміння і навички соціальної взаємодії: архетипи, установки і стереотипи культурної поведінки);
- *ціннісно-смісловий* (норми, цінності й ставлення до них, включені в смислові особистісні освіти, світогляд, совість).

Три останніх компонента в цьому багатовимірному психологічному освіті є системоутворюючими, а ціннісно-смісловий компонент в цій системі, крім того, виступає стрижневим, інтегруючим. Саме від нього залежить справжність і зрілість психологічної культури людини. Без моральних переконань і внутрішнього морального закону, а також соціально значущого змісту, культурна поведінка людини буде формальною або награною і оманливою.

Висновки. Психологічна культура є результатом не тільки соціалізації і освіти, але також великої внутрішньої роботи людини, роботи по сполученню і гармонізації власних життєвих інтересів і потреб з інтересами навколишнього світу та соціуму. Зріла психологічна культура, ймовірно, – одне з найбільш гармонійних психологічних утворень. Вона виступає соціально-психологічним механізмом ефективною і продуктивною адаптації людини в соціумі, умовою повноцінної і успішної взаємодії особистості з навколишніми людьми і культурою, детермінантою психологічного здоров'я людини, фактором якості будь-якої людської діяльності, в тому числі й освітньої.

Модернізація як поворот освіти до людини і його життєвих компетенцій вселяє певний оптимізм і надію на просування нашого суспільства до дійсно культурного та гідного людини стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохін Є. В. Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток : монографія / Є. В. Анохін, В. О. Бедлінський, О. І. Бедлінський, М. Й. Боришевський, С. В. Гальцова; ред.: Г. Є. Улунова; Сум. держ. пед. ун-т ім. А.С.Макаренка. – Суми : Мрія, 2014. – 402 с.
2. Зимняя И. А. и др. Общая культура человека в системе требований государственного образовательного стандарта. / И.А. Зимняя. – М., 1999.
3. Зязюн І. А. Культура в контексті політики та освіти / І. А. Зязюн // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 2. – С. 8.
4. Киричук О.В. Принцип розбудови інноваційної педагогічної системи освітнього закладу. /О. В. Киричук // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С.3–9.
5. Коломинский Я. Л. Психологическая культура – условие и цель деятельности психолога / Я. Л. Коломинский // Психология. – Минск, 2000. – № 2 (19). – С. 4–19.
6. Максименко С. Д. Психічне здоров'я дітей. / С. Д. Максименко // Психология. – 2002. – № 1(1). – С. 4–6.
7. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 6 / Сост. С. Ф. Егоров. – М., 1990.